

SYSTEM SPÓŁDZIELCZOŚCI PRODUKCYJNEJ W ROLNICTWIE POLSKIM

Praca doktorska mgr Tadeusza Hunka

Promotor: doc. dr Zygmunt Kozłowski

Recenzenci: prof. dr Stefan Ignar

doc. dr Kazimierz Boczar

Obrona odbyła się w dniu 7 maja 1964 r. w Szkole Głównej Planowania i Statystyki.

Przedmiotem przedstawionej pracy jest analiza dynamiki rozwoju i systemu produkcji spółdzielczości produkcyjnej w rolnictwie polskim. Celem pracy jest określenie z jednej strony czynników powodujących rozwój ekonomiki spółdzielni, z drugiej — czynników hamujących ten rozwój. Pozwoliło to podjąć próbę zgromadzenia przesłanek określających atrakcyjność spółdzielczej formy gospodarowania zarówno w płaszczyźnie organizacji produkcji, jak też form współżycia wewnątrz kolektywów spółdzielczych.

Podejmując parę lat temu badania zagadnień spółdzielczości produkcyjnej w rolnictwie polskim pragnąłem uzyskać wyjaśnienie przyczyn charakterystycznych cech jej ówczesnego stanu i rozwoju, a biorąc za podstawę wyniki analizy systemu produkcji w spółdzielniach produkcyjnych określić na nowo rolę i miejsce spółdzielczości produkcyjnej w procesie przeobrażeń ustrojowych w rolnictwie polskim. Rozwijana w ostatnich latach tzw. modelowa dyskusja potrzebę tę jak najbardziej potwierdziła.

Konstrukcja pracy jest następująca:

Pracę rozpoczyna I rozdział, który traktuje o rozwoju spółdzielczości produkcyjnej w Polsce w latach 1949—1961. Rozdział ten ujmując takie elementy, jak: zróżnicowanie dynamiki liczebnego rozwoju spółdzielczości produkcyjnej w różnych okresach, analizę przyczyn załamania się rozwoju spółdzielni produkcyjnych w latach 1956 i 1957, rozwój liczby spółdzielni po roku 1956 ukazuje złożoność problematyki pierwszego etapu kolektywizacji rolnictwa polskiego. Analiza tych zagadnień jest prowadzona w kierunku wyodrębnienia przyczyn będących wynikiem sytuacji ogólnej, w jakiej realizowała się koncepcja uspołdzielczenia wsi z jednej strony, z drugiej zaś — konsekwencji wynikłych z realizowanego wzorca spółdzielni:

Podstawową część pracy zawartą w rozdziałach II, III i IV stanowi analiza węzłowych czynników kształtujących ekonomikę spółdzielni jako przedsiębiorstw rolnych. Zebrano i ukazano podstawowe czynniki determinujące stopień zorganizowania istniejących spółdzielni produkcyjnych biorąc za przedmiot rozważań takie zagadnienia, jak wielkość gospodarstwa spółdzielczego długość okresu gospodarowania, stopień nasilenia industrialnej działalności, udział gruntów państwowych. Analiza systemu produkcji stawia sobie za cel ukazanie węzłowych problemów ekonomiki i organizacji głównych działów, tj. produkcji roślinnej i zwierzęcej a więc: czynników określających stopień skoooperowania poszczególnych działów oraz zróżnicowanie efektywności zespolonej gospodarki w produkcji roślinnej i zwierzęcej. Analiza ogólnego poziomu produktywności i produkcji towarowej ukazuje stopień sprawności społecznej spółdzielczego systemu wytwarzania w zestawieniu z chłopskim, a także pegeerowskim, w zależności od różnych badanych czynników. Zagadnienie podziału produktu końcowego w spółdzielniach jest analizowane pod kątem oceny poziomu dochodów członków spółdzielni, dochodowej i produkcyjnej roli działki przyzagrodowej oraz wpływu akumulacji i inwestycji na stabilizację gospodarstwa zespolowego. Ten ostatni problem został ukazany na

tle znaczenia kapitałowego czynnika produkcji we współczesnym, wysoko intensywnym rolnictwie, z uwypukleniem jego szczególnej roli w procesie kształtowania rozwoju gospodarstwa spółdzielczego. Rozstrzygająca rola inwestycji w uzyskaniu przez spółdzielnię „korzyści wielkiej skali” (skoncentrowana akumulacja, optymalizacja proporcji: ziemia-praca-kapitał, specjalizacja, podział pracy itd.) łączy się z trudnym do praktycznego rozwiązania zagadnieniem źródła finansowania procesu inwestycji w spółdzielniach. Dotychczasowy system finansowania inwestycji niemal w całości opiera się o środki pochodzące z akumulacji części produktu końcowego zespołu spółdzielczego. Rola państwa ogranicza się w zasadzie, jeśli wyliczyć 3,5% dotacji — do kredytowania. Stan ten stwarza sytuację błędnego koła: niskie dochody — mała akumulacja — brak możliwości rozwoju potencjału produkcyjnego spółdzielni — niska produktywność. Dodatkowo negatywne konsekwencje, to niska atrakcyjność dochodowa, i nie tylko dochodowa, spółdzielni produkcyjnych w opinii indywidualnych producentów rolnych.

Część analityczną kończy rozdział poświęcony analizie podstawowej, jak się wydaje, cechy stowarzyszenia, jakim jest spółdzielnia produkcyjna, a mianowicie samorządu. Ta część pracy stanowi weryfikację stopnia atrakcyjności spółdzielni od strony form współżycia członków spółdzielni tworzących określony kolektyw. W tym problemie uwaga moja koncentruje się na mechanizmach kierowania i zarządzania gospodarstwem zespołowym analizowanym w oparciu o podział ogółu decyzji z tym związanych na długofalowe (konceptyjne) i operatywno-bieżące. Na tym tle udało się określić rolę i miejsce poszczególnych organów samorządowych w ogólnym systemie kierowania i zarządzania spółdzielnią. W dalszej części tego rozdziału analizuję problemy samorządowe i status członka w ogólnym systemie zarządzania przyjmując za podstawę badań opinie członków 44 spółdzielni wybranych w dwóch rejonach, charakterystycznych dla rozwoju spółdzielczości produkcyjnej.

Trójstronne podejście do zagadnienia systemu spółdzielczości produkcyjnej w rolnictwie polskim, mianowicie przeprowadzenie analizy w aspekcie historycznym, ekonomicznym i wreszcie socjologicznym jest jednym z podstawowych założeń metodologicznych pracy. Miało ono za cel zgromadzenie przesłanek do próby określenia przydatności modelu rolniczych spółdzielni produkcyjnych zarówno w fazie integracji rozproszonych czynników gospodarki chłopskiej, jak i w odróżnieniu od niej, fazy funkcjonowania przedsiębiorstwa spółdzielczego w procesie przebudowy rolnictwa polskiego.

Materiał empiryczny, na jakim oparta jest praca, pochodzi z następujących źródeł:

- dane sprawozdawcze CZRSP — odnoszące się do ogółu istniejących spółdzielni,
- własne opracowania statystyczne jednostkowych sprawozdań spółdzielni produkcyjnych, zebrane dla ogółu spółdzielni,
- materiał ankietowy zebrany wśród członków 44 spółdzielni produkcyjnych,
- dokumentacja z pracy organów samorządowych w 11 spółdzielniach za cały okres istnienia tych spółdzielni,
- monograficzne analizy spółdzielni (w Sadkach, Belnie, Dąbrówce),
- prace opublikowane.

W opracowaniu statystycznym zastosowałem metodę grupowania spółdzielni według takich cech, jak: wielkość gospodarstwa, długość okresu gospodarowania, udział gruntów Państwowego Funduszu Ziemi, stopień rozwoju industrialnej działalności produkcyjności itp. Grupowania wg zmieniającej się wartości jednej cechy pozwalały stwierdzić, czy i w jakim stopniu ulegały zmianom inne interesujące nas cechy. Wyeliminowanie przy tym wpływu elementów ubocznych na kształtowanie się danego zjawiska pozwoliło, w oparciu o metodę grupowania, ustalić szereg związków przyczynowo-skutkowych w zakresie czynników określających ekonomikę spółdzielni produkcyjnych.

W statystycznym opracowaniu materiałów analitycznych poprzestawałem w zasadzie na wzajemnym zestawieniu w szeregu analizowanych cech. Tylko w szczególnych przypadkach starałem się obliczyć współczynniki korelacji, charakteryzujące siłę związku cech. Ponieważ w większości analizowanych zagadnień reprezentowałem układy danych wskazujące na istnienie wyraźnych związków cech, a duża liczebność

badanych spółdzielni stwarzała nader istotne trudności w wyliczeniu współczynników korelacji, przeto uznałem ten stopień przybliżenia za wystarczający dla prowadzonej analizy.

Podstawowe stwierdzenia syntetyczne, do jakich udało mi się dojść, można ująć następująco:

Spółdzielnia produkcyjna to środowisko społeczne, którego problemy nie wynikają wyłącznie z istoty zespołowego charakteru organizacji produkcji, a są często w równym stopniu uwarunkowane przez takie elementy, jak stopień społecznego podziału pracy, sprawność i stopień rozwoju instytucji (handlowych, usługowych) obsługujących społeczny podział pracy, układ warunków demograficznych, geograficznych czy nawet psychologicznych. Stąd konkluzja — ocena skolektywizowanego rolnictwa nie może oznaczać oceny sprawności spółdzielczej formy organizacji produkcji. System kolektywizacji ponosi „odpowiedzialność” jedynie za niektóre elementy sytuacji w rolnictwie, a za inne nie, gdyż nie wchodzi one w jego zakres. Ocena spółdzielczości produkcyjnej jako systemu organizacji produkcji z jednej strony oraz kolektywizacji jako formy przeobrażeń ustrojowych z drugiej — musi uwzględnić fakt, że jest to kategoria bardzo złożona i niejednolita.

Korzyści ekonomiczne wynikiłe z faktu prostej kooperacji przy aktualnym stadium intensyfikacji rolnictwa polskiego są nader ograniczone i w dużej mierze niewystarczające dla pokonania trudności wstępnego etapu spółdzielczego gospodarowania i dla ujawnienia atrakcyjnych stron tej formy produkcji. Jak wynika z tej obserwacji, proces kolektywizacji w naszych warunkach musi łączyć się z szeroko pojętym procesem technicznej rekonstrukcji sposobu wytwarzania. Jedynie tak zrealizowana kolektywizacja może zabezpieczyć spełnienie zasady łączenia przebudowy ze wzrostem produkcji rolnej przy wzrastającym stopniu intensyfikacji rolnictwa. Równocześnie taka kolektywizacja może być wysoce atrakcyjna dla producentów rolnych. Jest to zgodne z ogólnościową tendencją wzrostu wagi czynnika kapitałowego w procesie produkcji rolnej.

Dotychczasowy sposób finansowania kosztów rekonstrukcji technicznej w spółdzielniach charakteryzuje się następującymi cechami: po pierwsze — opiera się w przeważającej mierze na środkach własnych spółdzielni, po drugie — na skutecznym stadium rozwojowym, w jakim znajduje się większość gospodarstw spółdzielczych — inwestycje mają często antycypacyjny charakter — są projektowane i realizowane dla większego potencjału produkcyjnego niż aktualnie reprezentuje spółdzielczość (38% niewykorzystanych stanowisk dla bydła i 52% dla trzody). Ten stan rzeczy z jednej strony hamuje tempo modernizacji (skala środków, sygnalizowane już błędne koło), a z drugiej obniża efektywność dochodową wydatkowanych środków na inwestycje. Wszystko to razem pozwala wyrazić pogląd, że w aktualnym relatywnym układzie cen rolnych państwo będzie zmuszone w szerszym stopniu przejąć na siebie koszty technicznej rekonstrukcji kolektywizowanego rolnictwa.

W wewnętrznej organizacji spółdzielni jako przedsiębiorstwa nastąpiła daleko posunięta ewolucja form i metod zarządzania i kierowania w stosunku do zakładanych statutami określonych wzorców. Ewolucja ta wyraźnie zmierza do rozwarstwienia zespołu członków spółdzielni na wąską grupę „menagerów” i szeroką grupę członków, których pozycja w systemie zarządzania jest pozycją pracowniczą. Etapy rozwoju i stabilizacji gospodarstwa spółdzielczego są zarazem etapami ewolucji systemu zarządzania i kierowania, od samorządowych form do jednoosobowego kierownictwa.

Elementy analizy ekonomiki spółdzielczego systemu wytwarzania oraz zmiany w systemie zarządzania i kierowania dają dostateczne podstawy do wysnucia konkluzji, iż ewolucja spółdzielni zmierza w kierunku przekształcenia się spółdzielni, którą w pierwszym etapie gospodarowania można określić jako „n” chłopskich gospodarstw, w przedsiębiorstwo z jego typowymi atrybutami.

Modelowa przydatność rolniczej spółdzielni produkcyjnej w procesie integracji rozproszonych czynników produkcji gospodarki chłopskiej jest faktem niewątpliwym, jednakże jej siła jest limitowana przez formy i metody spółdzielczej integracji z jednej strony oraz stopień dojrzałości ogólnej ekonomiki kraju do procesu przebudowy — z drugiej. Za niewątpliwą siłę społeczną podnoszącą tę przydatność trzeba uznać obserwowane ostatnio masowe dążenie — szczególnie młodego pokolenia wsi — do profesjonalizacji pracy w rolnictwie. Ewolucja spółdzielni produkcyjnej w kierunku przedsiębiorstwa stwarza warunki do tego, że kolektywizacja może stać się atrakcyjną formą realizacji tego dążenia.

Zarówno analiza endogenicznych czynników systemu produkcji w spółdzielniach produkcyjnych, jak też tam, gdzie to było możliwe, odniesienie danych obrazujących gospodarke spółdzielni do gospodarstw indywidualnych i PGR — pozwala uznać wysoką modelową przydatność spółdzielni, szczególnie tych bardziej rozwiniętych i ustabilizowanych w sferze organizacji i funkcjonowania zintegrowanego wielkiego chłopskiego przedsiębiorstwa rolniczego.

Nie udało się w stopniu zadawalającym dokonać pełnego porównania stopnia efektywności gospodarki spółdzielczej z gospodarką chłopską i PGR. Szereg trudności, często niemożliwych do pokonania, jak np. terytorialna odmienność skupienia spółdzielni i przodujących rejonów chłopskiej gospodarki, niepełność i nieporównywalność danych statystycznych obrazujących gospodarke chłopską (znany wyższy poziom gospodarowania gospodarstw prowadzących rachunkowość) i inne — zmusiły mnie do stosowania tylko częściowych porównań. Nie w pełni, jak by zasługiwał na to temat pracy, zostało rozpracowane zagadnienie efektywności różnych czynników produkcji w systemie spółdzielczego gospodarowania. Podstawową trudność stanowiły tu problemy metodyczne. Stąd też np. ocena efektywności kierunków inwestowania w gospodarce spółdzielczej ma charakter ogólny.

Tadeusz Hunek